

УДК: 58.082 (477.64)

Гербарій Йосипа Бойка у Запорізькому обласному краєзнавчому музеї В.П.Коломийчук¹, В.С.Чорноморець²

¹Ботанічний сад ім. акад. О.В.Фоміна ННЦ «Інститут біології» КНУ імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

²Запорізький обласний краєзнавчий музей (Запоріжжя, Україна)
zokm@ukr.net; vkolomiychuk@ukr.net

У статті наведено дані щодо інвентаризації гербарної колекції аматора Й.К.Бойка з м. Ногайська (Північне Приазов'я). Ботанічна колекція зберігається у Запорізькому обласному краєзнавчому музеї. Наразі в колекції нараховується 780 гербарних аркушів, з яких майже 90% репрезентують природну та інтродуковану флору Північного Приазов'я (550 видів судинних рослин з 312 родів, 69 родин та 3 відділів, включаючи 9 підвидів та 1 вид гібридогенного походження). В статті характеризуються сучасний стан поширення окремих видів флори та їх еколого-ценотична притаманність. У ценотичному відношенні види колекції розподілені в межах 7 флороценотипів, з яких найбільше різноманіття мають синантропний та степовий.

Ключові слова: регіональна флора, гербарна колекція, фіторізноманіття Північного Приазов'я.

Гербарий Иосифа Бойко в Запорожском областном краеведческом музее В.П.Коломийчук, В.С.Чорноморець

В статье приведены данные по инвентаризации гербарной коллекции любителя И.К.Бойко из г. Ногайска (Северное Приазовье). Ботаническая коллекция хранится в Запорожском областном краеведческом музее. В настоящее время в коллекции насчитывается 780 гербарных листов, из которых почти 90% представляют природную и интродуцированную флору Северного Приазовья (550 видов сосудистых растений из 312 родов, 69 семейств и 3 отделов, включая 9 подвидов и 1 вид гибридогенного происхождения). В статье характеризуются современное состояние распространения отдельных видов флоры из коллекции и их эколого-ценотическая приуроченность. В ценотическом отношении виды коллекции распределены в пределах 7 флороценотипов, из которых наибольшее разнообразие имеют синантропный и степной.

Ключевые слова: региональная флора, гербарная коллекция, фиторазнообразие Северного Приазовья.

Yosyp Boyko Herbarium in the Zaporizhzhya Regional Local History Museum V.P.Kolomiychuk, V.S.Chornomorets

The article presents data on herbarium collection of amateur Y.K.Boiko from Nogaisk town (Northern Pryazov'ya). The botanical collection is stored in the local museum of Zaporizhzhya region. At present, the collection consists of 780 herbarium sheets, 90% of them are natural and introduced flora of the Northern Pryazov'ya (550 vascular plant species of 312 genera, 69 families and 3 divisions, including 9 subspecies and 1 species of hybrid origin). The current distribution of some species of flora collection and their ecocoenotical inherency are characterized. Species of the collection are distributed within 7 floral cenotypes, of which synanthropic and steppe floral cenotypes are the most diverse.

Key words: regional flora, herbarium collection, phytodiversity of Northern Pryazov'ya.

Вступ

У дослідженні фіторізноманіття будь-якого регіону важливу роль мають ботанічні аматорські колекції, які певною мірою доповнюють наукові дані професійних дослідників регіональних фітобіот або подають первинні відомості про флору регіону, містять оригінальні факти про поширення певних таксонів. На основі цих даних можливо прослідкувати за темпами та тенденціями розвитку рослинного світу, спрогнозувати певні зміни, запропонувати заходи з охорони. У Приазовському регіоні серед таких відомі гербарні колекції початку ХХ ст. В.М.Сарандінаки (з околиць с. Маргаритівка Обл. Війська Донського (нині – Ростовська обл.), О.Л.Вержбицького з околиць м. Маріуполь, Б.М.Клопотова з Керченського півострова та Й.К.Бойка з околиць мм. Ногайська та Бердянська Таврійської губернії (нині – Запорізька обл.).

Постать Йосипа Калениковича Бойка є відомою у освітньому середовищі Лівобережного півдня України. У 1897 році закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут, отримав фах історика і був направлений у Преславську учительську семінарію Бердянського повіту Таврійської губернії, де і

розпочав свою педагогічну, краєзнавчу, наукову та природоохоронну діяльність. Здобутки молодого педагога та природолюбця були оцінені його сучасниками, зокрема, у 1909 році він був обраний дійсним членом товариства природодослідників при Новоросійському університеті.

Відомо, що Й.К.Бойко гербаризував у Північному Приазов'ї з кінця ХХ ст. (орієнтовно з 1898 р.) по 1933 р. Його ботанічні збори охоплюють територію регіону на відрізку між містами Генічеськ та Маріуполь (близько 300 км у широтному відтинку та 100 – у довготному). Інші збори автором зібрані у м.м. Одеса, Херсон, Харків, Керч тощо. Всього гербарна колекція Й.К.Бойка нараховувала близько 3500 гербарних аркушів. Про її стан та місцезнаходження існує декілька публікацій (Черноморець, 2004; Коломійчук та ін., 2013; Шумілова, Федорончук, 2013). Найбільша частина колекції знаходиться у гербарії Інституту ботаніки імені М.Г.Холодного НАН України (близько 2360 гербарних аркушів). Окремі збори автора є у гербаріях Нікітського ботанічного саду – Національного наукового центру НААН України, Донецького ботанічного саду НАН України, гербарії Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна та фондах Запорізького обласного краєзнавчого музею.

Метою нашої роботи було здійснити інвентаризацію гербарної колекції Й.К.Бойка, яка зберігається у фондах Запорізького обласного краєзнавчого музею.

Методика

Нами протягом 2013–2014 рр. здійснена інвентаризація колекції аматора, яка була придбана 1948 р. у родичів Й.К.Бойка та зберігається у фондах Запорізького обласного краєзнавчого музею. Камеральну обробку колекції здійснювали з використанням визначників (Определитель ..., 1999) та флор (Флора Европейской части ССР, 1974–1989; Флора Восточной Европы, 1996–2004). В результаті проведеної роботи створена електронна база даних. Загальна кількість записів становить 780 (вказані інвентарні номери, латинські назви класів, родин, видів, підвидів, еколого-ценотична притаманність таксону, дата та автор збору). Таксономічний стандарт наведено за Чек-листом флори України (Mosyakin, Fedoronchuk, 1999).

Результати та обговорення

Встановлено, що у зберіганні Запорізького обласного краєзнавчого музею знаходиться 780 гербарних аркушів, зібраних Й.К.Бойком, з яких флора Північного Приазов'я репрезентована на 690 аркушах. Нами ідентифіковано тут 550 видів судинних рослин (включаючи 9 підвидів та 1 вид гібридогенного походження), що об'єднані у 312 родів, 69 родин та 3 відділи. 35 видів представлені 2–3 гербарними аркушами, а близько 100 гербарних аркушів є не визначеними до кінця. Найбільшими зборами характеризуються родини Asteraceae (124 екземплярів; 21 екз. до виду не визначено; 90 видів з 44 родів), Fabaceae (66 екз.; 20 не визначено; 43 види з 16 родів), Poaceae (57; 6; 46; 31), Lamiaceae (46; 3; 37; 22), Brassicaceae (42; 4; 36; 28), Caryophyllaceae (36; 10; 25; 16). 40 родин містять від двох до 29 екземплярів. 23 родини представлені одним видом. Сімнадцятьма гербарними аркушами представлена в запорізькій колекції Й.К.Бойка родина Chenopodiaceae (*Bassia hirsuta* (L.) Asch., *B. sedoides* (Pall.) Asch., *Camphorosma monspeliaca* L., *Ceratocarpus arenarius* L., *Chenopodium glaucum* L., *Ch. urbicum* L., *Corispermum hyssopifolium* L., *C. nitidum* Kit. ex Schult. (2 г. а.), *Halocnemum strobilaceum* (Pall.) M. Bieb., *Kochia scoparia* (L.) Schrad., *Petrosimonia brachiata* (Pall.) Bunge, *P. triandra* (Pall.) Simonk., *Polycnemum majus* R.Br., *Salicornia perennans* Willd., *Salsola soda* L., *Suaeda prostrata* Pall.), яка у флорі берегової зони Азовського моря представлена 68 таксонами і займає восьме місце у спектрі провідних родин (Коломійчук, 2012). У київській колекції Й.К.Бойка зберігається 33 гербарних аркуші 14 видів цієї родини (Шумілова, Федорончук, 2013).

Аналізуючи сучасне поширення ідентифікованих нами таксонів, констатуємо те, що близько 500 видів з колекції є звичайними для регіону. Ареал 80 видів зменшився і вони наразі є рідкісними у регіоні (Коломійчук, 2012). Разом з тим, відмічені чи не найперше для цієї ділянки Північного Приазов'я Й.К.Бойком такі рідкісні види, як *Allium decipiens* Fisch. ex Schult. & Schult. f., *A. guttatum* Steven, *Bellevalia sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow, *Caragana scythica* (Kom.) Pojark., *Centaurea ruthenica* Lam., *Clematis orientalis* L., *Ferula orientalis* L., *Linaria macroura* (M. Bieb.) M. Bieb., *Ornithogalum pyrenaicum* L., *Phlomis hybrida* Zelen., *Stipa lessingiana* Trin. ex Rupr., *S. ucrainica* P. Smirn., *Tanacetum achilleifolium* (M. Bieb.) Sch. Bip., *Tulipa biebersteiniana* Schult. f. s. l., *T. gesneriana* L., *Valeriana tuberosa* L., *Zygophyllum fabago* L. Пізніше вони відмічались багатьма дослідниками флори Приазов'я (Є.М.Лавренко, Ю.Д.Клеповим, М.І.Котовим, Ф.Я.Поповичем, Г.І.Біликом, А.М.Красною та нами). Популяції деяких з цих таксонів з околиць м. Приморськ (кол. м. Ногайськ) існують і нині (Коломійчук,

2012). Зокрема, популяції *Tulipa gesneriana*, вперше наведені Й.К.Бойком для приморських схилів до Обіточної коси разом з існуючими популяціями на берегах лиману Сивашик (Якимівський район) та у Троїцькій балці (Мелітопольський район), нині є чи не єдиними на півдні Запорізької області. Досліджуючи у 2007–2015 рр. флору заплави гирлової частини р. Обіточної (кол. економії графині С.М.Глебової), ми виявили більшість з наведених Й.К.Бойком для цієї території видів рослин. Тут і нині зростають рідкісні для Приазов'я *Ferula orientalis* L., *Phlomis hybrid* (Zelen.) R. Kam. et Machmedov, *Senecio schvetsovii* Korsh., *Trinia hispida* Hoffm., *Trifolium retusum* L., *Tulipa biebersteiniana*, *Valeriana tuberosa* та звичайні таксони – *Dipsacus laciniatus* L., *Galatella rossica* Novopokr., *Inula britannica* L., *Scorzonera parviflora* Jacq., *Sonchus arvensis* L. та ін.

Частина видів (28 таксонів) рослин з запорізької колекції Й.К.Бойка наразі не відмічаються у цій частині Північного Приазов'я (*Adonis vernalis* L., *A. wolgensis* Steven, *Agrostemma githago* L., *Artemisia dracunculus* L., *Asclepias syriaca* L., *Astragalus ponticus* Pall., *Centaurea biebersteinii* DC., *C. cyanus* L., *Ferula caspica* M. Bieb., *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Lychnis chalcedonica* L., *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers., *Peganum harmala* L., *Prangos odontalgica* (Pall.) Herrnst. & Heyn., *Rhinanthus major* L., *Sparganium erectum* L., *Rhaponticum serratuloides* (Georgi) Bobrov тощо), що пов'язано з особливостями біології видів та різноманітністю факторів впливу (збільшення антропогенного тиску на екосистеми, забудова та розорювання території). Для близько 80 видів, що визначені лише на рівні роду, встановити їх сучасне поширення поки що не вдалось.

За адміністративною прив'язкою гербарні зразки рослин з колекції Й.К.Бойка розподілені наступним чином: 425 гербарних аркушів колекції наведено з околиць м. Ногайськ (вкл. с. Денисівка), 50 г. а. наведено з околиць кол. сс. Великі та Малі Свиноухи, які були розташовані на Обіточній косі і проіснували до 30 рр. XX ст. (рис.). 83 гербарні аркуші зібрано Й.К.Бойком у селах кол. Бердянського повіту Таврійської губернії. Зокрема, 41 г. а. наведено з околиць с. Преслав – с. Комишуватка, 25 – з окол. с. Орловка, 5 – з окол. с. Зеленівка, по 4 – з окол. с. Єлізаветівка та Богданівка, 2 – з окол. с. Інзівка, по 1 – з окол. с. Ботієво та с. Ново-Павлівка.

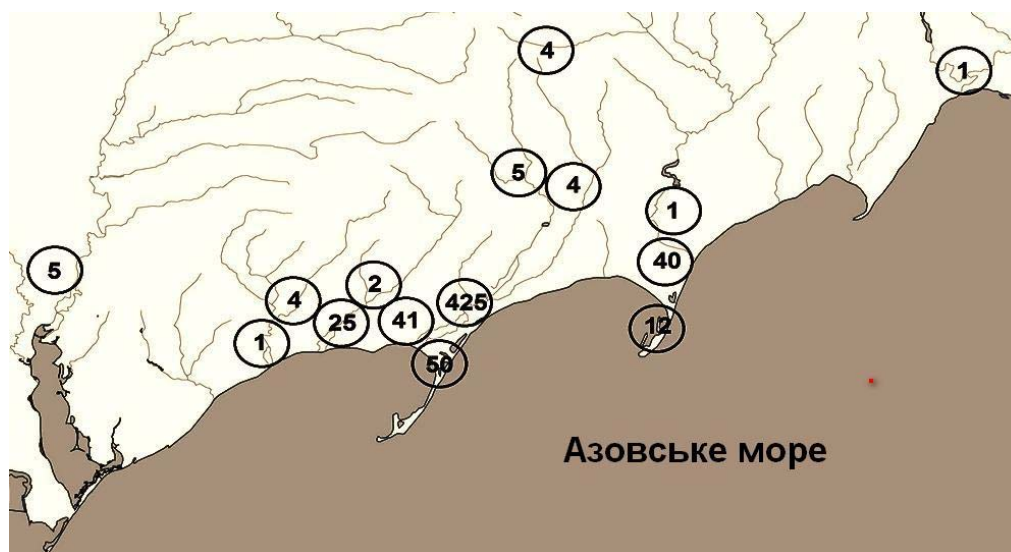

Рис. Місця гербарних зборів Й.К.Бойка (число гербарних аркушів)

Для околиць м. Бердянська наводяться 52 гербарних аркуші. В околицях м. Мелітополь та у Мелітопольському повіті автором зібрано 5 (3+2) гербарних аркушів, а 1 – в окол. м.Маріуполь. Ще 4 гербарних аркуші зібрано поблизу сіл колишнього Молочанського менонітського округу (Шпорау та ін.). Для 70 гербарних аркушів конкретне місце збору автором не наведено.

Види, що зібрані Й.К.Бойком, центично поширені у складі 7 флороценотипів, з яких найбільше різноманіття мають синантропний (230 таксонів), який також включає види культурфітоценозів, та степовий (222). Болотний флороценотип репрезентують 37 таксонів, а літоральний, лучний і галофітний мають однакову кількість видів – по 30. Найменше у колекції видів чагарникових (14) та водних ценозів (6). Для 55 таксонів визначити центичну притаманність не вдалося. У запорізькій

частини колекції Й.К.Бойка широко представлена група культигенів невеликого міста Таврійської губернії – Ногайська. Так, у складі цієї групи рослин відмічені види парків та квітників (*Aesculus hippocastanum* L., *Cartamnus tinctorius* L., *Cydonia oblonga* Mill., *Datura stramonium* L., *Osimum basilicum* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Salix fragilis* L., *Sophora japonica* L., *Symphoricarpos racemosus* Michx., *Tropaeolum majus* L., *Viola tricolor* L.), технічні та олійні (*Abutilon theophrastii* Medik., *Cannabis sativa* L., *Melissa officinalis* L., *Mentha piperita* L., *Phacelia tanacetifolia* Benth, *Salvia sclarea* L.), харчові та кормові рослини (*Caspicum annuum* L., *Cicer arietinum* L., *Medicago sativa* L., *Onobrychis sativa* L., *Solanum tuberosum* L., *Sorghum cernuum* (Ard.) Host, *Vicia sativa* L.).

Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, відмічаємо, що досліджена нами ботанічна колекція Й.К.Бойка, що зберігається у Запорізькому обласному краєзнавчому музеї, нараховує 780 гербарних аркушів. 690 гербарних аркушів репрезентують природну та інтродуковану флору частини Північного Приазов'я (550 видів судинних рослин з 312 родів, 69 родин та 3 відділів, включаючи 9 підвидів та 1 вид гібридогенного походження). У ценотичному відношенні види колекції розподілені у межах 7 флороценотипів, з яких найбільше різноманіття мають синантропний та степовий.

Гербарій Й.К.Бойка є цінною регіональною колекцією, яка має велике значення у питаннях пізнання походження, сучасного стану, зв'язків та динаміки флори Північного Приазов'я, вона є джерелом нових наукових відкриттів у світлі зростання антропогенної трансформації фіторізноманіття Лівобережного степу України та Північного Приазов'я зокрема.

На нашу думку, слід об'єднати колекції цього аматора, долучивши Запорізьку частину до основної, яка нині зберігається у Інституті ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України.

Подяки

Автори вважають за потрібне висловити подяку к.б.н. М.В.Шевері за перегляд статті, її обговорення, цінні зауваження та побажання.

Список літератури

- Коломійчук В.П. Конспект флоры сосудистых растений береговой зоны Азовского моря / под ред. Т.Л.Андриенко. – К.: Альтерпрес, 2012. – 300с. /Kolomiychuk V.P. Konspekt flory sosudistyx rasteniy beregovoy zony Azovskogo morya / pod red. T.L.Andriyenko. – K.: Al'terpres, 2012. – 300s./
- Коломійчук В.П., Чорноморець В.С., Мальцева С.Ю. Ботанічна колекція Йосипа Бойка у Запорізькому краєзнавчому музеї // Мелітопольський краєведческий журнал. – 2013. – №1. – С. 67–69. /Kolomiychuk V.P., Chornomorets' V.S., Mal'tseva S.Yu. Botanichna kolektsiya Yosipa Boyka u Zaporiz'komu krayeznavchomu muzeyi // Melitopol'skiy krayevedcheskiy zhurnal. – 2013. – №1. – S. 67–69./
- Определитель высших растений Украины / Д.Н.Доброчаева, М.И.Котов, Ю.Н.Прокудин и др. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 548с. /Opredelitel' vysshikh rasteniy Ukrainy / D.N.Dobrochayeva, M.I.Kotov, Yu.N.Prokudin i dr. – K.: Fitosotsiotsentr, 1999. – 548s./
- Флора Восточной Европы / Под ред. Н.Н.Цвелева. – СПб.: Мир и семья, 1996. – Т.9. – 456с. /Flora Vostochnoy Yevropy / Pod red. N.N.Tsvelyeva. – SPb.: Mir i sem'ya, 1996. – T.9. – 456s./
- Флора Восточной Европы / Под ред. Н.Н.Цвелева. – СПб.: Мир и семья; Изд-во СПХФА, 2001. – Т.10. – 670с. /Flora Vostochnoy Yevropy / Pod red. N.N.Tsvelyeva. – SPb.: Mir i sem'ya; Izd-vo SPHFA, 2001. – T.10. – 670s./
- Флора Восточной Европы / Под ред. Н.Н.Цвелева. – М.; СПб.: Товар-во научных изданий КМК, 2004. – Т.11. – 536с. /Flora Vostochnoy Yevropy / Pod red. N.N.Tsvelyeva. – M.; SPb.: Tovar-vo nauchnykh izdaniy KMK, 2004. – T.11. – 536s./
- Флора европейской части СССР. – Л.: Наука, 1974–1989. – Т. 1–8. /Flora yevropeyskoy chasti SSSR. – L.: Nauka, 1974–1989. – T. 1–8./
- Черноморець В.С. И.К.Бойко и его гербарий // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2004. – №4. – С. 95–97. /Chornomorets V.S. I.K.Boyko i yego gerbariy // Muzeynyy visnyk. – Zaporizhzhya, 2004. – №4. – S. 95–97./
- Шумілова А.В., Федорончук Н.С. Гербарій Й.К.Бойка. – Київ: Альтерпрес, 2013. – 188с. /Shumilova A.V., Fedoronchuk N.S. Gerbariy Y.K. Boyka. – Kyiv: Al'terpres, 2013. – 188s./
- Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / Editor S.L.Mosyakin. – Kiev, 1999. – 346p.

Представлено: М.В.Шевера / Presented by: M.V.Shevera

Рецензент: О.В.Безроднова / Reviewer: O.V.Bezrodnova

Подано до редакції / Received: 30.07.2015